

Els retaules de Sant Martí de Riner. Patrimoni viatger entre el Solsonès i el Berguedà

Nil Boix Besora i Pol Navarro Costa

Dos retaules per a dues esglésies noves

La ràpida transformació econòmica, demogràfica i social que va experimentar el Berguedà durant la segona meitat del segle XX va alterar considerablement la geografia humana que configurava la seva xarxa parroquial. Uns canvis que, al seu torn, també van tenir conseqüències en el patrimoni cultural de la comarca i dels territoris veïns. En són un clar exemple les esglésies de Sant Jordi de Cercs i de Sant Isidre de Graugés.

A principis de la dècada de 1970, el bisbat de Solsona va haver d'afrontar la pèrdua de les parròquies de Sant Salvador de la Vedella i de Santa Maria de la Baells a causa de la construcció del pantà de la Baells. Aquesta infraestructura va suposar la interrupció del curs del Llobregat al seu pas pel Berguedà, i va sotaiguar 365 hectàrees corresponents als termes municipals de Vilada, la Quar i Cercs, amb tots els edificis i elements patrimonials que hi havia.¹ Quant a l'església de la Baells, atenent el seu valor patrimonial romànic, es va optar per desmuntar la façana amb prèvia enumeració de les pedres per tal de remuntar-la en una altra ubicació fora de la zona inundable del futur embassament.²

Més complex va resultar el cas de Sant Salvador de la Vedella, aleshores parròquia d'un important nucli poblacional.³ El Patronat Local de l'Habitatge, comissió que representava el poble en les relacions amb l'Administració en els afers per la construcció del nou poble, va entrevistar-se amb diferents membres de la Cúria Diocesana entre 1973-1974 per tal que el bisbat renunciés als imports de les expropiacions dels seus béns. A la vegada, el Patronat es

comprometia a construir dues esglésies de nova planta: una al nucli de la Rodonella i una altra al nou poble que s'estava projectant a Cercs.

La nova església de Sant Jordi de Cercs es va inaugurar el 1976. El projecte original contemplava que l'edifici del temple tingués dos pisos adjunts (pel rector i per la família de llogaters de la rectoria de Sant Salvador),⁴ però l'esgotament del pressupost no va permetre la seva finalització. Aquesta casuística hauria motivat la cerca d'una via més assequible per tal d'adornar el nou temple, orfe de mobiliari litúrgic.⁵ La solució va passar per sol·licitar al bisbat un retaule preexistent que no tingués culte i que es pogués traslladar a Cercs. És aquí on entra en joc el retaule del Sant Crist provinent de Sant Martí de Riner.

El 16 d'octubre de 1986, mossèn Joaquim Calderer i Serra,⁶ director del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, va cedir en dipòsit el retaule del Sant Crist de Riner (amb el número d'inventari «MDCS 342») a la parròquia de Sant Salvador de la Vedella, a càrrec de mossèn Urbici Vila Gelabert. El retaule es va instal·lar a l'església nova de Sant Jordi de Cercs, i des d'aleshores, a la fornícula central s'hi venera la imatge reconstruïda de la Mare de Déu de la Consolació,⁷ procedent del maulaurat santuari del mateix nom.

A la dècada de 1990 al Berguedà es va construir una nova església, la de Sant Isidre de Graugés. Amb els seus orígens en el si d'una colònia agrícola fundada per Agustí Rosal a finals del segle XIX, la colònia gaudia d'una petita capella als baixos de la torre del Rosal. Aquesta ubicació es va mantenir fins a la dècada de 1990, quan el poble d'Avià, junt amb els mossens que

s'encarregaven de Graugés, van sumar forces per dur a terme aital projecte.⁸

La construcció d'aquesta església venia motivada sobretot per dos factors: el primer, l'anhel dels habitants de Graugés de poder tenir una església pròpia i fora dels baixos de la torre i, el segon, gaudir d'un edifici que servís per la reunió del veïnat.⁹ Diumenge 26 de maig de 1991 es va convocar una assemblea a la capella de Graugés per tal de presentar el projecte als parroquians, que van recolzar-lo de bon grat.¹⁰ Aquest mateix any, D. Álvaro Rosal feia una donació gratuïta al bisbat de Solsona per tal que, entre altres condicions i en el termini de dos anys, s'hi construís l'església.¹¹

La seva construcció va ser ràpida, doncs l'any 1994 l'església es trobava finalitzada. Aquesta rapidesa va ser gràcies a la predisposició d'Álvaro Rosal -que cedí els terrenys- i de l'Ajuntament d'Avià, que va ajudar en el projecte aplanant el terreny on s'havia d'edificar el nou temple. A més, el Bisbat es feia càrrec del 40% de les despeses totals, animant a la parròquia de cobrir el restant a partir de donacions.¹²

El 21 de març de 1994, el Museu Diocesà va cedir en dipòsit a la parròquia de Sant Isidre de Graugés (aleshores sota la cura de mossèn Miquel Farràs i Farràs),¹³ un retaule que també procedia de Riner, identificat amb el codi «MDCS 341», i suposadament sota l'advocació de Sant Pere. Un retaule que en aquesta comunicació identifiquem realment com el retaule de Sant Sebastià de Riner. La comunitat cristiana de Graugés va encarregar a l'escultor Joan Pons de Berga les imatges de la Immaculada -situada avui a la fornícula superior-, Sant Josep, Sant Isidre i Sant Galderic per

tal de posar-les a les fornícules del retaule que aleshores eren buides. Unes advocacions escollides pels orígens agrícoles de Graugés. La inauguració i benedicció de dita església fou conduïda per l'aleshores bisbe de Solsona, Mons. Antoni Deig, el 7 de maig de 1994.¹⁴

D'aquesta manera, actualment hi ha dues esglésies al Berguedà que comparteixen el fet de tenir dos retaules que procedeixen del mateix indret: l'església de Sant Martí de Riner, a la comarca del Solsonès. Dos retaules dels quals se'n sap molt poca cosa perquè no han sigut objecte de cap estudi ni publicació específica. Partint de la voluntat de reconstruir les circumstàncies del trasllat dels retaules, s'ha realitzat un investigació que ha permès conèixer les vicissituds històriques que hi ha darrere d'unes obres d'art que entrellacen el patrimoni cultural del Solsonès i del Berguedà.

La parròquia de Sant Martí de Riner (Solsonès)

L'església de Sant Martí de Riner està situada dins del municipi de Riner (Solsonès), i fou la seu de la parròquia homònima. El temple està situat davant mateix del castell de Riner, al cim d'un promontori rocós que s'alça sobre el curs del riu Negre, a mig camí entre Solsona i Cardona. Aquesta parròquia ja apareix documentada l'any 1027 amb menció explícita de les esglésies que en formaven part. Era la demarcació parroquial més extensa del terme i castell de Riner,¹⁵ els límits del qual aproximadament encara es reproduïen en els confins de l'actual municipi de Riner.¹⁶

Sant Martí de Riner tenia per límits immediats els termes parroquials de Santa Susanna de Riner i Santa Maria de Su (ambdós dins del mateix terme de Riner) i afrontava, de sol i xent fins a tramuntana, amb les parròquies veïnes de Joval, Clariana, Bergús, Ardèvol, Torredenagó, Llobera, Castellvell i Olius.

L'any 1104, Ponç Hug de Cervera, senyor de Riner, va fer donació a favor de la canònica de Santa Maria de Solsona de l'església de Sant Martí de Riner amb tot el seu terme parroquial.¹⁷ Des d'aleshores la parròquia de Riner era directament administrada per la canònica solsonina, i amb l'erecció del bisbat de Solsona el 1593, ho va passar a ser el capítol catedralici. Per aquest motiu, el sacerdot que rebia la cura parroquial de Riner no s'anomenà mai «rector», sinó que oficialment rebia el títol de «vicari perpetu», una casuística que també es reproduïa a les veïnes parròquies de Llobera i Llanera.

A part de la seu parroquial, a Riner hi havia adscrites tres sufragànies (Sant Jaume de la Serra de Riner, Sant Cristòfol de Freixinet i Sant Pere d'Hortoneda) i la capella ermitana d'origen preromànic de Sant Miquel de Riner, situada a uns 500 metres al nord del nucli parroquial, de la qual se n'havia perdut el record de la seva existència fins que va ser localitzada arqueològicament l'any 2014.¹⁸ L'aparició de la Mare de Déu davant de dos fills del mas de la Cirosa l'any 1458 va originar la construcció del santuari laïcal del Miracle dins del terme parroquial de Riner, que durant l'Edat Moderna es va convertir en un dels

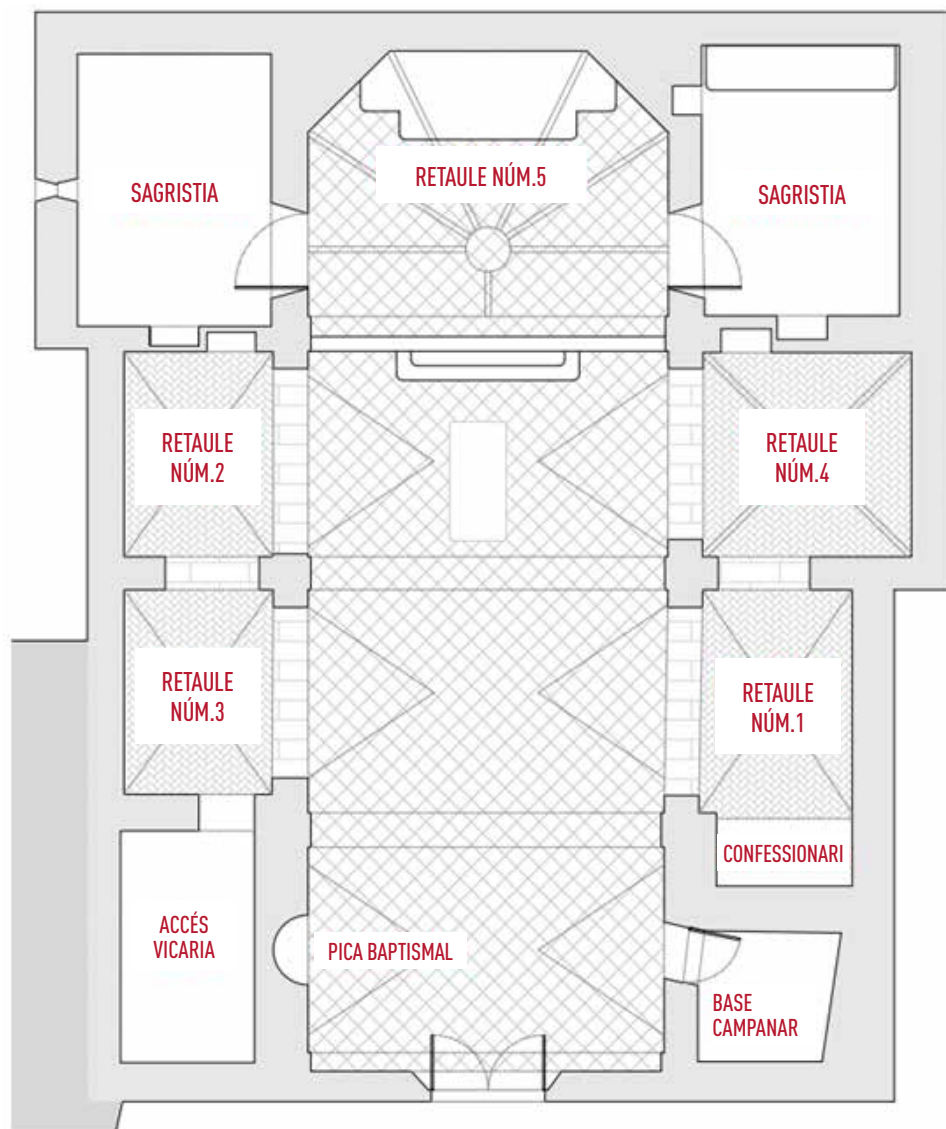
principals espais de devoció mariana de la Catalunya Central.

Tradicionalment Sant Martí de Riner ha estat una de les parròquies rurals d'habitatge dispers més poblades de la rodalia de Solsona, amb una extensió que era superior als 40km². Entre els segles XV i XVIII, pertanyien a la parròquia 41 cases, masos i heretats històriques repartides entre les tres sufragànies.¹⁹ Amb el creixement de la població i la fragmentació de la propietat a finals del set-cents, el nombre de llars es multiplicà, fins que a mitjans segle XIX es va assolir la xifra de 110 habitatges entre cases, casetes, barraques i cabanes.²⁰

Per a l'estudi del conjunt de retaules que tractem en aquesta comunicació, ha sigut d'especial rellevància la consulta de l'arxiu parroquial de Riner, format per 102 unitats documentals que es preserven a l'Arxiu Diocesà de Solsona. Cal destacar l'existència de sis llibres de l'obra parroquial, que abracen una cronologia compresa entre 1578 i 1885. Tot i tractar-se d'un ampli marc temporal, aquests registres pateixen una forta discontinuïtat, amb freqüents salts i interrupcions. A més, el registre conté moltes omissions perquè sovint es limita a plasmar un resumit exercici de la comptabilitat dels obrers, i no permet aprofundir en el detalls dels encàrrecs o les actuacions. Per aquest motiu, el buidatge dels llibres de l'obra s'ha combinat amb una lectura de la vintena de manuals de la notaria parroquial de Riner, i amb la consulta dels registres notariais de Cardona que es preserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Vista del conjunt parroquial de Sant Martí de Riner i del castell de Riner (Solsonès). NIL BOIX I BESORA.

Planta de Sant Martí de Riner amb indicació de la situació original dels retaules abans del trasllat. PLANIMETRIA: CARLES FREIXES I CODINA.

L'església de Sant Martí de Riner

L'església de Sant Martí de Riner és un robust edifici de pedres ben escairades i planta rectangular amb orientació Nord-Sud i portalada a migdia, que fa aproximadament 20 metres de llarg per 8 d'ample. La silueta de l'edifici es caracteritza per una coberta de doble vessant i un altiu campanar que supera els 15 metres d'alçada, amb una coberta piramidal de teules vidrades. A la façana occidental del temple s'hi adossa la casa de la rectoria, coneguda a Riner com «la vicaria» o «l'abadia». Aquesta església s'aixeca sobre un temple anterior, una església primigènica d'origen romànic que tenia una orientació transversal a l'actual (Est-Oest), i la portalada d'accés encarada a ponent.²¹ Aquest temple medieval havia sigut substancialment

ampliat i modificat al segle XVII, quan s'hi afegiren capelles laterals, es va refer la porta principal, es va construir un porxo de teula per cobrir l'entrada i es va construir un campanar de cadireta.²²

A finals de segle XVIII, però, el creixement de la població local i l'acumulació de problemes estructurals en l'edifici van motivar l'execució d'un projecte de reconstrucció total de l'església el 1789,²³ i es contractà l'arquitecte solsoní Francesc Pons i Ferrer àlies Gràcia (1744-1810).²⁴ Les obres es van executar entre 1791 i 1797, i van suposar el desmantellament de l'església parroquial i de la veïna ermita de Sant Miquel de Riner. Amb els materials resultants de l'enderroc es va construir l'església de nova planta d'estil neoclàssic que ens ha arribat fins a l'actualitat. Tot i això, l'encariment de la reconstrucció de l'església havia fet impossible la finalització del projecte original, i quedaren a mig fer el campanar de l'església i una sagristia, que no es completaren fins l'any 1887, gairebé cent després d'iniciar la reconstrucció de l'església.²⁵

La reedificació de Sant Martí de Riner s'emmarca en un context general de renovació dels edificis de culte a Catalunya -i per extensió el bisbat de Solsona-, que no només s'explica per una necessitat puntual de reparar els espais de culte, sinó també per l'aparició d'uns factors de canvi que estaven transformant la societat rural a nivell demogràfic, econòmic i cultural.²⁶ A Riner, la construcció del temple de nova planta va comportar la redistribució dels espais de culte i el replantejament del programa decoratiu interior. El canvi més significatiu fou la construcció d'un nou retaule major i la reubicació dels altars i retaules colaterals entre quatre capelles laterals simètriques.

Els retaules de Sant Martí de Riner

L'església de Sant Martí de Riner destaca pel conjunt de retaules històrics que s'han aconseguit preservar fins a l'actualitat, encara que deslocalitzats. Entre el retaule major i els quatre retaules laterals, en total Riner disposava de cinc retaules, que testimonien la diversitat d'elements artístics que podia arribar a concentrar una església parroquial d'entorn rural. Es tracta de cinc obres d'art, la confecció de les quals es situa entre els segles XVII i XIX, i són altament representatives de l'evolució estilística, conceptual i material que experimenten els retaules, i per extensió l'art sacre, durant el barroc a Catalunya.

La cronologia en qüestió representa en sí mateix un període en què la retaulística comença a experimentar grans canvis. Amb les transformacions socials i institucionals derivades de la Contrareforma, es produeix una remarcable activitat de producció i reforma de tota classe d'elements devots, objectes i edificis. Un dels elements de mobiliari litúrgic que prendrà més protagonisme seran els retaules, que abandonaran els principis definitoris que arrossegaven des de l'Edat Mitjana, tot explorant nous llenguatges artístics. Progressivament, anirà prenent terreny el retaule com a concepte escultòric i arquitectònic més que no pas estrictament pictòric, i amb el temps els retaules es convertiran en elements immobles, dotats de complexes estructures volumètriques i decoratives. La creixent presència d'elements escultòrics es farà especialment manifesta en el cas de la iconografia, que passarà a ser majoritàriament escultura exempta o relleus, deixant enrere les escenes historiades pintades. Uns canvis que vindran acompanyats d'un increment i

d'estructures de suport d'inspiració clàssica com ara frisos, cornises, frontons, columnes, capitells o pedestals.

A Catalunya, aquest dinamisme i vitalitat de la producció escultòrica no només tindrà per epicentre les grans ciutats i les seves institucions religioses, sinó que també tindrà per epicentre el Bages i per extensió el conjunt de la Catalunya Central, d'on sortiran nombrosos tallers.²⁷ El retaule lateral de l'església de Riner en són un clar exemple. A continuació procedim a fer-ne una descripció individual seguint l'ordre en què estaven situats a l'interior de l'església i indicant el seu número de catalogació del Museu Diocesà de Solsona (MDCS):

1. El retaule vell de Sant Martí (MDCS 346): construït a mitjans segle XVII i daurat l'any 1676 per Josep Bordons de Solsona. Es podria atribuir la seva confecció al taller dels Vidal.
2. El retaule del Roser (MDCS 344): confeccionat per l'escultor castellà Pedro Fernández durant la dècada de 1630 i daurat el 1698 per Domènec Torrebruna.
3. El retaule de Sant Sebastià (MDCS 341): confeccionat per l'escultor castellà Pedro Fernández a partir de 1635, sense que se'n conegui el daurador.
4. El retaule del Sant Crist (MDCS 342): hauria estat fet a mitjans de segle XVIII i els seus probables autors serien l'escultor Carles Morató i el daurador Antoni Bordons, ambdós de Solsona.
5. El retaule major de Sant Martí: confeccionat a Sant Llorenç de Morunys per l'escultor Josep Pujol i Llobet, i traslladat i muntat a Riner el 1846. No fou daurar i pintat fins el 1855 per uns dauradors solsonins. És l'únic retaule dels cinc que es manté a la seva ubicació original, l'església parroquial de Riner, on hi ha exposades les imatges de Sant Martí i de Sant Sebastià.

El retaule de Sant Sebastià (MDCS 341)

Es tracta d'una obra que encaixa amb la línia estètica i les característiques formals dels retaules de Sant Martí vell i del Roser. Consisteix en una estructura que imita elements arquitectònics, formada per tres cossos horitzontals i tres carrers verticals. La composició dels plafons, lleugerament sortints o enfonsats respecte el pla vertical de la façana, genera un interessant joc de proporcions que trenca amb verticalitat del retaule i li confereix volum. A diferència dels retaules del Roser o de Sant

Martí vell, al retaule de Sant Sebastià no hi ha plafons amb escenes historiades, sinó que es prioritza l'exposició d'imatgeria exempta en unes fornícules amb brancals i arcs decorats amb dentells. Actualment el retaule disposa d'un frontal que és un afegit posterior, d'un estil barroc rococó, amb motlures blanques, rocalla i decoració marmòria d'autoria ignota, que data de finals de segle XVIII.

El cos inferior del retaule és una predella, on els plafons i els pedestals de les columnes s'intercalen. Originalment, a les quatre fornícules que hi ha als pedestals de la predella, hi anaven instal·lades quatre figuretes, d'uns 20 centímetres d'alt, dels Evangelistes, tres de les quals es conserven al Museu Diocesà (MDCS 348, 1-3). El cos central del retaule està format per tres fornícules de la mateixa mida, separades per quatre columnes d'ordre compost amb estriats helicoidals i base amb motius florals policromats. Un fris amb cornisa sostingut per les columnes fa de separació entre el cos central i el superior. L'àtic consisteix en una fornícula amb dues columnes estriades que sostenen un timpà truncat amb la imatge del Pare Etern. A cada costat de l'àtic, hi ha dos remats en forma de falsa fornícula, també pensada per exposar-hi escultures. La situació dels elements decoratius i els motius icnogràfics segueix un patró molt similar al dels retaules del Roser i de Sant Martí vell. D'aquesta manera, al retaule de Sant Sebastià també hi ha sanefes vegetals, caps de querubí i mènsules ornamentals, tot daurat i policromat, amb predomini dels tons verds i rogens.

Malauradament el conjunt escultòric principal que hi havia instal·lat al retaule no s'ha conservat, i la documentació estudiada tampoc ha permès identificar totes les imatges que hi havia. Ara bé, quan el retaule va ser catalogat pel Museu Diocesà, va ser erròniament identificat com un retaule dedicat a Sant Pere, perquè a la fornícula central hi havia una imatge de guix d'aquest sant comprada al segle XIX (MDCS 352). Arran del present article, s'ha pogut comprovar que originalment aquest retaule estava sota l'advocació de Sant Sebastià i Sant Macari. De fet, les capelles laterals de Sant Sebastià i del Roser foren construïdes al mateix temps.

Des de l'any 1582 a Riner es té constància de l'existència d'una confraria dedicada a Sant Sebastià.²⁸ Ja aleshores s'hauria adquirit un primer retaule dedicat al sant, que estava situat en un dels laterals de l'al-

tar major, però el pas del temps n'hauria deteriorat el seu estat. En una visita canònica feta el 27 d'abril de 1629 pel canonge i doctor Joan Palau de Solsona, es visura el retaule de Sant Sebastià, i degut a la «*gran yndecencia y fealdat*» que presenta, s'ordena que sigui tret del seu lloc i espatllat.²⁹

Aquesta visita degué ser el punt de partida per al bastiment de dues capelles laterals de nova planta dedicades a Sant Sebastià i al Roser, i la projecció de sengles retaules barrocs. La construcció d'una primera capella lateral dedicada a Sant Sebastià fou completada el 1633 per mestre Pere Baixa. A part de la intervenció de Riner, aquest

Vista del retaule de Sant Isidre de Graugés (FOTOGRAFIA: POL NAVARRO) juxtaposada amb una imatge de la seva ubicació original, la capella de Sant Sebastià de Riner. FOTOGRAFIA: NIL BOIX.

mestre de cases occità natural de parròquia «d'Onfelhac» del bisbat de Llemotges i regne de França, en aquests mateixos anys realitzava importants actuacions als santuaris de Pinós i del Miracle.³⁰

L'autor del nou retaule de Sant Sebastià fou un escultor d'origen castellà anomenat Pedro Fernández.³¹ Es té constància d'aquesta autoria per un trasllat de les capitulacions fetes amb l'artista per part dels jurats del terme de Riner (Joan Villaró de Freixinet i Tomàs Codina àlies Ciroso) i l'obrer de la parròquia (Miquel Oliva) el dia 5 d'octubre de 1635.³² Aquestes capitulacions estipulaven la contractació per a fer el retaule del Roser «conforme les traces que dit Fernandes los te amostrades» i un retaule de Sant Sebastià. La gent de Riner encomanà a l'artista que aquell retaule fos «...ab quatre pasteres y quatre Sants de bulto, y sa conrisa, frisa y alchitraba...». És a dir, un retaule amb quatre fornícules, quatre imatges exemptes i amb un seguit d'elements decoratius en forma de cornisa, fris i arquitrav. Una descripció que encaixa amb l'aspecte que encara llueix del retaule.

Aquests encàrrecs van tenir un cost de 150 lliures. A més, la parròquia de Riner s'havia d'encarregar de la manutenció de l'artista, de proporcionar-li el material de treball (fusta, claus de ferro i aiguacuit), de portar-li a Riner o a la casa de Cardona, i d'instal·lar els retaules un cop estiguessin acabats. Els retaules havien de tenir la mida de les capelles laterals on anaven destinats, i un picapedrer pagat pels cònsols de Riner faria els forats pels encaixos i els assentaria. Es desconeix l'any de finalització del retaule de Sant Sebastià, però pot servir de referència el fet que l'any 1636 ja s'assentés el retaule del Roser.³³

La confecció conjunta de les capelles i dels retaules laterals del Roser i de Sant Sebastià durant la dècada de 1630, va ser objecte de confrontació entre els parroquians de Riner i va desencadenar un litigi judicial. Els prohoms de les filials consideraven que el cost del projecte havia de ser majorment assumit pels feligresos de la matriu de Riner, ja que aquests darrers no contribuïen en l'economia de les confraries i dels altars laterals de les sufragànies. L'any 1638, els cònsols es van fer assessorar pels doctors Jaume Llobera de Guissona, Josep Sala de Manresa i el canonge Bellmunt de Solsona. Uns experts en jurisprudència que certificaren l'obligació moral i legal que tots els feligresos d'una mateixa circumscripció tenien en participar a les obres, fàbriques i menesters de la matriu parroquial.³⁴

En una consuetud del 1649 es menciona que el retaule de Sant Sebastià de Riner també estava sota l'advocació de Sant Macari d'Alexandria i Sant Fabià.³⁵ Aquestes devocions, tradicionalment associades al combat contra les pestilències, a Riner van adquirir tanta concurrència i popularitat que van desplaçar la festa del patró de la parròquia a un paper totalment secundari del calendari local. Entorn a aquest retaule i als sants exposats, els parroquians de Riner feien dos aplecs cada mes de gener: el dia 2 es celebrava Sant Macari, i el dia 20, Sant Sebastià i Sant Fabià. Aquests dies el vicari de Riner feia missa cantada amb assistència dels rectors veïns, es passava a demanar almoïna, es feia professó amb la Veracreu i els priors repartien pa.

El retaule del Sant Crist (MDCS 342)

És l'únic retaule barroc, de tot el conjunt de Riner, que és tot fet de forma coetània, sense afegitons posteriors ni modificacions volumètriques, i reuneix les característiques pròpies dels retaules barrocs de la segona meitat de segle XVIII. Es tracta d'una obra exempta amb cossos laterals sortints, dotat d'una composició tridimensional, que reproduïx l'esquema d'una construcció arquitectònica en forma de temple. És un retaule que destaca per l'absència d'icono-

grafia i l'abreujament de l'ornamentació, que es concentra en espais concrets. Actuen de basament quatre pilastres sortints, i les dues dels extrems laterals són una mènsula de cargol. El frontal de l'altar sobresurt del pla del retaule i té un aspecte troncocònic de perfils curvilinis. Separen la mesa del retaule dues grades d'altar.

El cos central està format per un gran plafó central llis acabat el arc de mig punt. La sobredimensió del plafó central s'explica per la imatge escultòrica que hi havia exposada, un Crist Crucificat, que era l'advocació principal del retaule. La imatge del Sant Crist quedava flanquejada per quatre columnes d'ordre compost. Aquestes columnes sostenen el cos superior, que consisteix en una cornisa truncada coronada per un gablet, i al seu capcer, hi ha un bust exempt del Pare Etern.

A nivell decoratiu, aquest retaule ve definit per garlandes vegetals a les columnes i motllures i llaceries ondulades que s'entrellacen. L'estructura del retaule exposa el daurat en parts molt determinades, com ara les motllures o el cimaci del cos superior, i la resta d'elements estructurals estan pintats amb imitacions marmòries de tons verds i vermells. És altament destacable la presència de petxines amb *chinoiseries* al gablet i al frontal del retaule. En conjunt, aquest tipus de decoracions encaixen

Vista del retaule de Sant Jordi de Cercs (FOTOGRAFIA: POL NAVARRO) juxtaposada amb una imatge de la seva ubicació original, la capella del Sant Crist de Riner (FOTOGRAFIA: NIL BOIX).

amb un estil retaulístic barroc o rococó de transició al neoclassicisme, i situaria la seva confecció a la segona meitat de segle XVIII. Els recursos estètics, els tons, les formes i la seva situació en l'obra presenten una gran similitud amb el programa decoratiu del retaule major del Santuari del Miracle, construït per Carles Morató i Brugaroles, i decorat per Antoni Bordons i Aguilar.

Aquesta semblança fa pensar en la possibilitat que algun d'aquests dos artistes solsonins, o els seus respectius tallers, intervingués al retaule del Sant Crist. A més, la data aproximada de bastiment d'aquest retaule coincidiria amb el període de construcció i ornamentació del retaule del Miracle (1747-1774). De fet, hem pogut documentar la presència d'un jove Carles Morató a Sant Martí de Riner l'any 1742, i en posteriors dates, contractat pels obrers amb l'encàrrec de confeccionar algun objecte ornamental que no s'especifica.³⁶ L'atribució del retaule del Sant Crist de Riner al tàndem Morató-Bordons, no és, doncs, una teoria inversemblant.

Tot i desconèixer l'autoria del retaule, un seguit de notícies documentals permeten concretar la seva data de construcció, que s'emmarca en el procés de modificació d'una capella lateral de la parròquia i la substitució d'un retaule anterior. L'existència d'una capella i d'una confraria sota l'advocació de Crist Crucificat a Riner es remunta a mitjans segle XVII. Era una confraria que tenia un paper destacat durant la Setmana Santa, ja que els seus priors eren els encarregats de muntar i demuntar el Monument. L'any 1680 el pintor Josep Bordons de Solsona va encarnar la imatge de Crist Crucificat, i entre 1681-1683 els obrers li van entregar tres lliures per haver daurat el seu retaule. Poc després d'aquesta intervenció, el 1684, s'instal·len cortines noves a l'altar del Sant Crist.

Aquesta capella primigènia dedicada al Sant Crist fou completament refeta a mitjans segle XVIII, moment en què també es devia encarregar un retaule nou. En un decret de visita pastoral de l'any 1743, el bisbe Francisco Zarceno va concedir permís a la parròquia de Riner perquè ampliés la capella del Sant Crist. El 17 de novembre de 1771, Celdoni Casamartina i Celdoni Capdevila van traspassar l'obreria a favor d'Isidre Fornell àlies Planarodona i Marc Garrigassàit àlies Ballesters. En la comptabilitat que demostra l'exercici econòmic dels obrers sortints, es menciona que entre els anys 1769 i 1770 els priors del Sant

Crist van treure de l'obreria parroquial «140 lliures [...] que serviren per Dorar lo Altar del Sant Christo, prometeren los Priors de dit Altar tornarlos a la obra».³⁷ Una referència que permet situar la finalització del retaule del Sant Crist abans de l'any 1770. El 1782 els obrers van fer una imatge de Sant Domènec (MDCS 351) i es van pagar cinc lliures a un daurador perquè la pintés, però es desconeix si aquesta imatge anava instal·lada al retaule del Sant Crist o en algun altre. D'aquesta època també seria una imatge de Crist en Pietat (MDCS 360), que segurament s'utilitzaria per a les professons de Setmana Santa o com a element decoratiu dels monuments.

Quan es va fer la reconstrucció de l'església de Riner, el retaule del Sant Crist de Riner es va traslladar a la capella lateral de la part de l'epístola més propera a l'altar major, i es va decorar tot l'espai de la capella amb pintures murals. Es tracta d'un conjunt de frescos circumdants al retaule on s'hi va representar un interessant programa iconogràfic de temàtica bíblica que destaca per l'ús recurrent del *trompe-l'œil*. A la façana de la capella, l'arc de mig punt té el front i l'intradós pintat amb falsos marbres i arquivoltes. Al centre de l'arc hi ha un medalló amb l'Anyell de Déu sobre dels Set Segells de l'Apocalipsi, i assegudes sobre de l'arquivolta, hi ha la representació de les virtuts teològals de la Fe i l'Esperança. A l'intradós dels dos pilars que sostenen l'arc frontal de la capella, hi ha dos soldats romans endormiscats.

A l'interior de la capella hi ha tres escenes del Via Crucis representades: l'Oració a l'hort de Getsemani, el Petó de Judes i la detenció de Crist (a l'esquerra) i el Judici a Jesús al Sanedrí (a la dreta). Unes escenes emmarcades amb decoracions marmòries i soldats romans als carcanyols dels arcs. Als dos capcers laterals de la capella hi ha pintats dos àngels amb els impropis de la Passió de Jesucrist. Sobre de l'espai reservat pel retaule del Sant Crist, hi ha pintat un àngel que sosté el vel amb la Santa Faç de Jesús. El sostre de la capella és fet amb volta de creueria, i els nervis estan ornamentats amb garlandes pintades. A la plementeria de la volta hi ha un conjunt de querubins que completen l'escena. No es coneix qui va ser l'autor d'aquestes pintures o el moment en què es van fer. És possible que fos obra del mateix taller encarregat de daurar l'altar major i fer la resta de decoracions interiors de l'església parroquial, que van finalitzar el 1855. Tanmateix, les pintures de la capella van

ser concebudes per acompanyar el retaule barroc del Sant Crist, els contorns del qual encara és perfectament distingible a la paret pintada, juntament amb els seus fonaments de pedra, com a testimonis de la seva presència.

Crònica d'uns retaules viatgers

L'any 1897 s'esdevingué l'entrada en vigor de la reforma de la geografia parroquial del bisbat de Solsona impulsada pel bisbe Ramon Riu i Cabanes.³⁸ Uns canvis que pretenien adaptar l'estructura territorial de l'Església a les tendències demogràfiques conseqüència de la industrialització. La parròquia de Riner es va veure considerablement afectada per aquesta reforma perquè en va segregar totes les sufragànies. Riner va passar de tenir 110 llars adscrites a tenir-ne només 29.³⁹ A més, Freixinet es va constituir com a parròquia semi-independent i va passar a compartir rector amb Riner. Uns canvis que van reduir considerablement el potencial econòmic de la parròquia i en van limitar la seva capacitat d'actuació, fet que va posar en joc la seva continuïtat com a seu parroquial.

Aquest context de decreixement va empitjorar amb l'esclat de la Guerra Civil Espanyola i les seves conseqüències materials. Tot i això, a Sant Martí de Riner, la violència revolucionària va tenir un grau d'afectació menor perquè les autoritats revolucionàries no van voler suprimir els espais de culte. Entre els dies 26 i 29 de juliol de 1936, el Comitè Local va clausurar totes les esglésies del municipi, i es va limitar a destruir les icones religioses i a despenjar les campanes. A Riner es van mutilar i cremar la majoria dels sants i la imatge del Sant Crist, però van sobreviure les escultures de Sant Martí, Sant Miquel, Sant Pere, Sant Domènec i un Crist en Pietat. La resta del mobiliari, incloent els retaules, les meses, els altars, la trona, el confessionari, la calaixera de la sagristia, l'arxiu o l'harmòni restaren intactes.

En finalitzar la guerra, el culte a Riner es va reprendre de mans de l'ecònom Mariano Ruiz Fernández, natural de Valdemadera (Rioja), que el 1940 va adquirir alguns dels elements litúrgics perduts durant la guerra. Per tal de fomentar la completa rehabilitació del temple, l'any 1950 la parròquia de Riner va organitzar la celebració de la Santa Missió, que tingué per acte central la reconstrucció de les campanes. El redreç material que havia assolit l'església de Sant Martí de Riner durant la Postguerra contrastava amb una activitat parroquial

minvant, conseqüència del despoblament rural i de la major comoditat que suposava per als feligresos anar a missa al Santuari del Miracle.

En aquests anys, són diversos els veïns que demanen al bisbat ser agregats en d'altres parròquies, fet que provoca noves modificacions dels límits parroquials. El 1955, el bisbe Tarancón eleva Freixinet a la categoria de parròquia independent i el 1960 es comença a plantejar la clausura de la parròquia de Riner.⁴⁰ Preveient que a la llarga l'església de Sant Martí de Riner quedaria tancada i sense culte ordinari, el 1965 el Museu Diocesà va inventariar i catalogar tots els béns mobles que hi havia a l'interior del temple. L'any 1969, essent rector mossèn Ramon Ribes i Camps, la parròquia de Sant Martí de Riner quedava oficialment suprimida, i tots els seus feligresos van quedar repartits entre les parròquies de Freixinet, Bric i Torredenagó.

Per tal d'evitar l'espoli de les obres d'art que preservava el temple de Riner o que es fessin malbé, el 1970 el bisbat va acordar el trasllat dels retaules laterals i de tots els elements amb valor artístic que hi havia al museu de Solsona, i desmuntats a les golfes, hi van quedar temporalment dipositats. Aquest trasllat va causar certs recels entre els veïns, que van témer perdre uns retaules que veia com a propis. Uns recels infundats per una època en què el patrimoni difícilment obtenia protecció institucional o podia arribar a ser objecte de mercadeig.

Motivats per aquesta situació, l'any 1980 un grup de veïns del municipi es va reunir per netejar l'església de Sant Martí de Riner, fer un inventari dels objectes que hi havia, desbrossar els seus contorns i arreglar mínimament la teulada. Arran d'aquella trobada es va reprendre el culte i, des d'aleshores, a l'església de Sant Martí de Riner només s'hi realitza una missa anual, i és per a fer-hi la celebració que més següiment havia tingut els darrers anys: l'Aplec de Sant Sebastià.

Davant dels dubtes que havia generat el trasllat dels retaules l'any 1970, el bisbat va deixar clar que s'havia fet per motius estrictament relacionats amb la conservació dels retaules. A més, no es podia prioritzar que hi hagués cinc retaules en una mateixa parròquia sense culte quan hi havia d'altres esglésies del bisbat que ni tan sols tenien retaule major. Per aquest motiu, es va optar perquè alguns dels retaules de Riner es destinessin a fer possible la celebració del

Detall del programa pictòric que originalment acompanyava l'altar de Sant Jordi de Cercs a la capella del Sant Crist de Riner. FOTOGRAFIA: NIL BOIX.

culte en aquells temples del bisbat que no disposaven de mobiliari litúrgic per ser de nova creació.

Va ser així com es va decidir traslladar dos dels cinc retaules de Riner a les parròquies berguedanes de Cercs i Graugés. El retaule major de Sant Martí es va quedar a Riner on encara manté el culte, i a Solsona s'hi van portar els dos retaules restants, que foren reubicats per exposar-los al públic. El retaule de Roser de Riner («MDCS 344») es va muntar a les sales del Museu Diocesà de Solsona dedicades a l'Edat Moderna, on encara hi roman com a obra representativa de les manifestacions d'art barroc al territori. D'altra banda, el retaule vell de Sant Martí de Riner («MDCS 346»), des de l'any 2001 resta instal·lat en una de les capelles laterals de la part de l'epístola del la Catedral de Solsona.

L'any 2009, l'Ajuntament de Riner, va promoure el retorn dels retaules al municipi de Riner, en un projecte que no va prosperar. La idea era que enlloc de tornar a l'església de Sant Martí, ho haurien fet a les capelles laterals del Santuari del Miracle. La comissió de patrimoni artístic del bisbat de Solsona ho va desestimar per la funció religiosa que els retaules complien allà on estaven destinats.

Malgrat faci més de cinquanta anys que els retaules van deixar d'estar físicament a Riner, cal celebrar el fet que aquest conjunt d'obres barroques s'hagi conservat pràcticament intacte fins a l'actualitat.

Per aquest motiu, exposar la trajectòria d'aquestes orbes d'art, l'autoria o la procedència, permeten superar la descontextualització que actualment afecta els retaules, i així poder-los posar en valor o reintrepretar-los des de la seva actual ubicació. Sant Martí de Riner -com l'església de Sant Pere de Matamargó (Pinós)- és una de les poques esglésies parroquials històriques del Solsonès que ha conservat amb més integritat el mobiliari litúrgic anterior a la Guerra Civil, i especialment, uns programes decoratius interiors unitaris d'estil barroc. Unes característiques que les converteixen en veritables testimonis de l'evolució artística i material de les esglésies del nostre país.

Notes

1. «El pantà de la Baells», *l'Erol: revista cultural del Berguedà*, 30, 1990, p. 31-32.
2. Vegeu: Josep RAMON LÓPEZ, *Sant Salvador de la Vedella. La força d'un poble*, Àmbit de Recerques del Berguedà, 2019, p. 143. A dia d'avui, aquest projecte encara no s'ha executat.
3. Tant va ser el creixement demogràfic que l'església de Sant Salvador de la Vedella va esdevenir insuficient per acollir tota la comunitat. Davant aquesta situació, es va habilitar de manera provisional un garatge de "Carbones de Berga SA" per tal de desenvolupar les funcions religioses amb un mínim d'espai. A Sant Salvador de la Vedella s'hi celebraven esporàdicament algun bateig, primera comunió o bé casaments.
4. Josep RAMON LÓPEZ, *Sant Salvador de la Vedella. La força d'un poble*, Àmbit de Recerques del Berguedà, 2019, p. 117. Segons el mateix autor, l'església de la Rodonella va tenir un cost de 4.088.345,87 pessetes i la de Sant Jordi un total de 7.046.041,63.
5. Posem de manifest que no es va traslladar el retable que hi havia a Sant Salvador de la Vedella, de dimensions molt reduïdes i refet a la postguerra (1941) i on encara avui en dia perdura: Arxiu Diocesà de Solsona (ADS), La Vedella, 14, "Diario de notas" de mossèn Josep Farràs (1928-1946), p. 18rv.
6. Mossèn Calderer havia estat rector d'aquesta parròquia quan es va produir el traslladat de Sant Salvador al nou poble de Sant Jordi, motiu pel qual, conceixia la realitat del territori i de la seva gent.
7. Aquesta talla va encarregar-se el 23 de setembre de 1939 als tallers salesians de Sarrià i va arribar a la Consolació el 3 de juliol de 1940, on es beneí el dia 7 de juliol. La imatge va ser feta seguint el model de la destruïda a l'estiu de 1936 i tingué un cost de 2.422 pessetes: ADS, La Vedella, 14, "Diario de notas" de mossèn Josep Farràs (1928-1946), p. 17r.
8. Per la construcció d'aquesta església, vegeu Ramon VILADÉS LLORENS, *La parròquia de Sant Martí d'Avià (907-2007)*, Centre d'Estudis d'Avià, 2007, p.145-153.
9. Inicialment es va projectar una sala contigua a l'església que permetés la reunió del veïnat de Graugés, tot i que a posteriori aquesta es va acabar construint a escassos metres de l'església. L'any 1991, 148 persones formaven part de la demarcació territorial de Graugés.
10. ADS, Graugés, 3. Carta de mossèn Ramon Alsina a Dª Rosa Mª Rosal.
11. Ramon VILADÉS LLORENS, *La parròquia de Sant Martí d'Avià (907-2007)*, Centre d'Estudis d'Avià, 2007, p.146.
12. ADS, Graugés, 3. Vegeu també "Construiran una parròquia pròpia després de vint anys de demanar-la" (Regió7, 6 juny 1991).
13. ADS, Graugés, 5.
14. Ramon VILADÉS LLORENS, *Op. cit.*, p.150.
15. Andreu GALERA i PEDROSA, *La casa, mas i heretat Estany de Riner (1087-2019)*, Imma Nadal i Sarri, Solsona, 2019, p.48.
16. Andreu GALERA i PEDROSA, *La castlania del castell de Riner*, Arxiu Comarcal del Solsonès, Solsona, 2011.
17. Antoni BACH i RIU, *Diplomatari de l'Arxiu Diocesà de Solsona (1101-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, vol. I, doc. 25, p.65-67.
18. Iñaki, MORENO EXPÓSITO; Lúdia, FÀBREGAS i SOLÉ, «Temple recuperat de l'oblit. Estudi històric i arqueològic de l'església de Sant Miquel de Riner (Riner, Solsonès)», *Oppidum*, 13, 2015, p. 5-19.
19. ADS, Riner, 30, Compliment pasqual (1538).
20. ADS, Riner, 9, Llibretes de compliment pasqual (1843-1874).
21. ADS, Riner, 23, Comptes parroquials (s.XVIII), s.n.
22. Apunts extrets de: ADS, Parròquies, Riner, 10, Llibre de l'obra (1578-1599); 12, Llibre de l'obra (1601-1645); 13, Llibre de l'obra (1602-1653); 15, Llibre de l'obra (1663-1675).
23. ADS, Vicaria General, parròquia de Sant Martí de Riner, s.n.
24. Arxiu Comarcal del Solsonès (ACS), Protocols notaries de Solsona, Anton Aguilar, Manual any 1790, p.224v-225v.
25. ADS, Riner, 54, Documentació curial i parroquial, núm. 3.
26. Ramon PLANES i ALBETS, *Contractes d'obres al bisbat de Solsona (1661-1790)*, Delegació Diocesana de Mitjans de Comunicació Social del bisbat de Solsona, Solsona, 1985.
27. Joan BOSCH i BALLBONA, *Els tallers d'Escultura al Bages del Segle XVII*, Caixa d'Estalvis de Manresa, 1990.
28. ADS, Sant Martí de Riner, 25, Llibre de la confraria de Sant Sebastià (1582-1609).
29. ADS, Sant Martí de Riner, 17, Actes de visita (1626-1789), s.n.
30. Cebrià BARAUT i OBIOLS, *Santa Maria del Miracle*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p.74.
31. Joan BOSCH i BALLBONA, *Els tallers d'Escultura al Bages del Segle XVII*, Caixa d'Estalvis de Manresa, 1990, p.91-92.
32. ACA, Notaries, Cardona, 749, Manual de Joan Pejoan (1635), p.279v-280v.
33. ADS, Sant Martí de Riner, 12, Llibre de l'obra (1601-1645), s.n.
34. ADS, Sant Martí de Riner, 10, Llibre de l'obra (1578-1599), s.n.
35. ADS, Sant Martí de Riner, 44, Capbreu i consuetud de Riner (1565 / 1772).
36. ADS, Sant Martí de Riner, 17, Llibre de l'obra (1698-1885), f.20r.
37. ADS, Sant Martí de Riner, 17, Llibre de l'obra (1698-1885), s.n.
38. Nil BOIX i BESORA; Francesc BOIX i PLANES, «L'arregllo parroquial de 1897», *Revista Escatxiruta*, núm. 27, any 2021.
39. ADS, Riner, 52, Compliment pasqual (1911-1955).
40. ADS, Riner, 54, s.n.

Nil Boix Besora i Pol Navarro Costa

Ctra. Sant Fruitós, 32 bxs
08600 Berga
Tel. 93 821 45 90
Fax 93 821 45 91
plana@plana.cat
www.plana.cat

